

Dr. Francesc LLOP i BAYO
Antropòleg
963 856 652 / 636 066 978
Joan Llorenç, 62 – 10
VALÈNCIA
E- 46008 (COMUNITAT VALENCIANA)

083038@gmail.com

València, 10-10-2025

Encara toquen les campanes¹?

Molta gent, avui en dia, es pregunta si encara toquen les campanes, si cal què toquin i perquè tocaven... Tractarem de resoldre totes aquestes preguntes. Però potser la primera i principal és preguntar-se si en tots llocs tocaven igual... i la resposta no pot ser més confusa: no, no tocaven igual (o si tocaven igual ho feien amb significats diversos) i l'Església, la qual regulava tantíssim els aspectes formals de la litúrgia, no tenia regles comuns en tema de campanes, i no sabem perquè.

Comencem per parts. Una de les primeres regulacions, de fet el primer llibre imprès en la península, el Sinodal de Aguilafuente² de 1472, ordena que al toc de l'Ave Maria, és a dir les oracions quotidianes, el temple major de cada població, en les ciutats la catedral, ha de tocar la primera i les altres esglésies tot seguit, reproduint un ordre jeràrquic que de certa manera recorda la ciutat ideal, la ciutat de Déu. I posa moltes importants a qui toqui a destemps o a qui ho consenti però no indica com s'ha de fer el toc. Per tant no els importava tant de definir els tocs com reproduir l'estructura piramidal i jeràrquica de l'Església.

Uns quants segles més tard, el *Código de Derecho Canónico* tampoc es preocupa de regular la forma dels tocs, però sí la jerarquia i sobre tot la titularitat (propietat) dels béns eclesials³:

612 *si el Ordinario del lugar, por una causa pública, ordena que se toquen las campanas, se recen algunas oraciones o se celebren ciertas solemnidades, todos los religiosos, incluso los exentos, deben obedecer*

1169 §1. *Es conveniente que todas las iglesias tengan sus campanas, con las cuales se invite a los fieles a los divinos oficios y demás actos religiosos.*

§2. También deben consagrarse o bendecirse las campanas de las iglesias conforme a los ritos que se contienen los libros litúrgicos aprobados.

§3. El uso de las mismas depende únicamente de la autoridad eclesiástica.

§4. Salvas las condiciones que, con la aprobación del Ordinario, hubiesen impuesto los que tal vez hayan regalado campanas a una iglesia, éstas, una vez bendecidas, no pueden emplearse para usos meramente profanos, no siendo por necesidad, o con licencia del Ordinario, o, finalmente, por costumbre legítima.

(Nota al 1169) *Por razón de necesidad (§4) se pueden tocar las campanas en caso de incendio, de inundación o de invasión de enemigos; por legítima costumbre, para avisar a los obreros el comienzo del trabajo o a los niños la hora de entrar a la escuela. El 20 de marzo de 1931 se publicó un decreto de la S. Congregación del Concilio prohibiendo el abuso que en algunos lugares se iba introduciendo de permitir los párrocos tocar las campanas para usos meramente profanos, sin contar con el Ordinario, y encargó a los Ordinarios de lugar que*

1 Si voleu seguir la presentació que acompanya aquest text <https://campaners.com/presentacions/fatarella1/>

2 SINODAL DE AGUILAFUENTE <https://campaners.com/php/textos.php?text=13277> (1472)

3 ALONSO MORÁN, Sabino; CABREROS DE ANTA, Marcelino; MIGUÉLEZ DOMÍNGUEZ, Lorenzo *Código de Derecho Canónico de 1918, bilingüe y comentado* <https://campaners.com/php/textos.php?text=14470>

velen por la exacta observancia de este canon, castigando, si es preciso, a los infractores, y hasta, si las circunstancias lo reclamaren, denunciándolos a la S. Congregación (A. A. S., XXIII, 129-130)

El tema de les campanes té tan poca importància en els temps actuals, que desapareix del nou Codi de Dret Canònic promulgat per Joan Pau II (1983). Doncs, si les normes generals de l'Església, què son tan estrictes en temes de litúrgia, perquè parlen poc o no parlen de campanes, i com explicar els seus usos, les seves diferències?

Començarem per les diferències. Posem per cas, una parròquia de la Ciutat de València, Sant Valer de Russafa⁴. Per tocar *a cor* és a dir per anunciar l'antic acte de culte en el qual la dotzena de capellans de la parròquia s'ajuntaven al cor per cantar laudes, tèrcia o vespres, el toc, de gran complexitat, es resol en una línia: *1ª Clase mayor - Con la campana mayor "Valero" en la segunda parte y en la primera el "Senent" o segundo tiple, repicando el "Bartolomé"* però el toc és d'una gran complexitat, molt regulada.

Un altre cas, la Catedral de Santa Ana de Canaria, a Las Palmas de Gran Canaria, on la indica quan cal tocar però no com⁵. Per exemple *Salida del sr. Obispo... de la Isla. Quando el sr. Obispo saliese de esta Isla desde que sale hasta que lo pierda de vista en los arenales se repica...* Diu quan i perquè, però no diu com. Ara hi tornarem. En les illes, entre altres tradicions campaneres (on sempre tenen les campanes fixes) combinen en algunes zones tambors i campanes com ara al Monasterio de Santa Clara de San Cristóbal de La Laguna. La qual cosa ens anuncia què el món de les campanes té enormes diferències i singularitats.

I la Catedral de Tortosa? Així com d'altres catedrals catalanes, com ara Lleida i Girona, tenim una documentació de les seves campanes, desaparegudes en 1936, i una breu descripció escrita dels tocs, a Tortosa pel contrari, en l'extraordinari treball de Joan MOREIRA sobre el Folklore Tortosí⁶ només s'esmenten les campanes, de menor a major, començant per les dues del rellotge, i de La Vedada o de senyals i les altres set del campanar només hi ha el nom i l'afinació aproximada: *Respecte al timbre, és impossible, eu, a lo menos per mi, fixar-lo: més a puguer-ne donâ una remota idea als que les recorden o no les han sentit, les divideixo en Tiples, Tenors, Barítors i Baixos profonds.*

Les campanes esmentades són les següents: *del rellotge la dels quarts i la de les hores; la Vedada o campana de senyals; la Prima, la Càndia, la Còrdula o Racona, la Naçarena o Portes, la Rúfola, l'Agustina, la Cinta.*

Els tocs de la Catedral de Tortosa estan descrits i transcrits musicalment en el següent ordre:

- A Foc, A Somatén, A Lladres
- En la presa de posesió d'un canonge
- A la Vera Creu

4 VALÈNCIA Parròquia de Sant Valer i Sant Vicent Màrtir de Russafa <https://campaners.com/php/campanar.php?numer=490>

5 CATEDRAL DE SANTA ANA DE CANARIA *Derrotero y pandeta* (1722)

6 MOREIRA, Joan *Les campanes* en «Del Folklore Tortosí» <https://campaners.com/php/textos.php?text=14484> (1934)

- Reço de la Passia (Passió)
- Se saca ànima
- L'Àngelus o toc d'Oració
- Tocs de Combregâ
- Tocs d'enterrament (Aubâ, Cos gran)
- Enterro de Beneficiat, Capellà o seglâr de sixanta capellans
- En la mort del sinyó Bisbe
- En la mort d'un Canònge
- Per a entrâ als chor, als matíns
- A Tertia
- Dies de primera classe
- A maitines
- Toc del Seny o dels Perduts
- A Tertia en dia de Primera Classe
- Dies de Segona Classe a Vespres
- Dies de Segona Classe a Maitines
- Al Seny o toc dels Perduts i a Tertia
- Segona classe borda
- Toc del Seny o dels Perduts
- Toc de Minerva
- Toc anunciant lo sermó de demà
- Al anâ i tornâ lo sinyó Bisbe de la Visita Pastoral
- Al marxà la Santa Cinta a Madrid en los infantaments de les Reines
- Al tornâ la Santa Cinta de Madrid
- Entrada a Tortosa de Nou Bisbe, grans festivitats i Hora Santa de l'Ascensió, Pasqua Granada i Santíssima Trinitat

Què queda d'aquests tocs? Què queda d'aquestes campanes? No res. Els tocs i les campanes van desaparèixer en 1936 i sols la campana de senyals, la Vedada, encara està en la catedral⁷. Tornem a la pregunta d'abans: per què tocaven, tant, les campanes de la catedral? I és més, no sols perquè, sinó com. I encara més, perquè eren tan distints els tocs d'un lloc a un altre?

L'única explicació possible és que cada catedral i per tant cada bisbat van elaborar, per a necessitats paregudes, uns codis diferenciats, de manera a distingir-se dels veïns. I cal aplicar la proposta a tots els nivells: tots els tocs d'un bisbat, distints del bisbat veí, s'assemblen. Però hi ha petites o grans diferències per mostrar que *nosaltres som diferents: tenim millors campanes, el nostre campanar és més alt i sabem tocar-les millor que els demès especialment els veïns que tenen esquellots i no saben ni tocar.*

7 TORTOSA Catedral de l'Assumpció <https://campaners.com/php/campanar.php?numer=425>

El problema afegit és que els textos i també les més que escasses partitures ajuden poc a restaurar els tocs perduts: falta molt més del que està escrit, i si a Santa Ana de Canaria per exemple compten les batallades exactes, quan parlen del *repique mayor* o del *repique menor* no tenim ni idea de com cal fer-ho. Ja ho hem vist en la sintètica relació dels tocs de Russafa: el reglament és una ajuda per a recordar el què cal fer... i que ja sabem com fer.

Tornarem a l'inici: com tocaven els tocs, per comprendre si encara es toquen, si encara cal tocar-los. Caldrà ordenar aquest caos de tocs, aquesta llista aparentment desordenada, per comprendre com les campanes organitzaven la vida, no sols de la catedral, sinó de la gent de Tortosa. Primer separem el temps dels rellotges del temps viscut. Els rellotges i les campanes suposen dues maneres diferents de marcar el temps, encara que relacionades. Els tocs dels quarts i de les hores, interpretats per campanes diferents en espais temporals regulars, tenien escassa incidència en la vida quotidiana. Els primers rellotges foren de privilegi reial, primer atorgat a les ciutats, després a les viles.

Els rellotges marcaven generalment el temps igual de dia i de nit, encara que és possible que els primers marcassin les hores del dia o de la nit, posant-los a zero al fer-se de nit i al clarejar el dia. Per tant quan deien les quatre de la nit, per exemple, volien dir que feia quatre hores que s'havia post el sol. Fins la unificació dels rellotges en tota la península, sobre tot per coordinar els ferrocarrils, el 1 de gener de 1901, els rellotges locals marcaven l'hora oficial de la població i es posaven en hora amb una meridiana o rellotge de sol que marca exclusivament el migdia.

Els rellotges mecànics constitueixen un element patrimonial de primer ordre i en gravíssim perill de desaparició. Un rellotge monumental ben conservat durarà més de cent cinquanta anys, però requereix un manteniment constant i molt especialitzat. En l'actualitat se substitueixen per ordinadors, més precisos i funcionals, però de duració molt limitada (10 a 15 anys) i sense el caràcter patrimonial, monumental i industrial dels anteriors rellotges mecànics.

Justament les limitacions tecnològiques, com ara l'absència d'enllumenament pels carrers o les escasses lluminàries de les llars, motivaven que la jornada, és a dir el temps en el qual el sol està en el cel visible, fóra el temps de referència. El temps litúrgic, basat en antigues mesures del temps – moltes de les quals són actuals – combina els diferents cicles incompatibles solar i lunar (naturals) i setmanal (cultural). Així com el cicle solar i lunar són fàcilment mesurables amb l'astre major – el sol – i el menor – la lluna – la setmana de set dies està basada en diverses concepcions religioses combinades. Així el cicle de set naix en Mesopotàmia, i és considerat com sagrat pel judaisme, però nosaltres dediquem encara els dies de la setmana als diversos deus romans: dilluns a la lluna o als difunts, dimarts a Mart, dimecres a Mercuri, dijous a Júpiter – el déu dels déus, el dia central de la setmana - , divendres a Venus, dissabte el Shabat jueu i diumenge el dia del Senyor cristià (però encara en English es diu *Sunday*, dia del sol mentre que el dissabte és *Saturday*, dia de Saturn).

Per tant els tocs d'oració de l'alba – quan neix el sol - generalment molt llargs ja que servien de despertador comunitari; el del migdia, a les dotze solars, quan el sol està al punt més alt; el de la

poqueta nit, quan comença la foscor, marcaven els moments de començar a treballar, de parar per dinar, de tornar a casa. Tocs per tant religiosos i civils, ja que en les ciutats i viles amurallades servien de senyal per obrir o tancar les portes.

I el toc de migdia servia – i en part continua fent-ho – per marcar l'inici del nou dia... Amb rellotges inexactes o inexistent, el punt més alt del sol constituïa l'únic moment cert de la jornada, i per tant l'inici del nou dia. No en va les festes comencen *la vespra, anunciant la festa, al mig dia*. De cap manera: no anuncien les vespra, a les dotze comença el no temps, el temps de la festa on ens vestim diferent, mengem diferent, ens relacionem de manera més intensa i ocupem els espais públics de manera distinta de la resta de l'any. De fet, encara avui, les misses del dissabte al de matí són les pròpies del dissabte mentre que les de la tarda ja són de diumenge, *perquè el diumenge ha començat després del migdia i durarà, com dia fort, fins al diumenge a mitja nit*: els dies forts duren 36 hores i els febles 12 només.

Per tant, els diumenges, es toca diferent, i probablement amb ritmes diferents dels actuals. L'altre dia ens contava Xavier PALLÁS que al Pirineu el primer toc de missa és una hora abans, unes 50 batallades, però si és diumenge o festiu es fa el tritlleig o repic; 30 minuts abans 50 batallades més; 15 minuts abans 3 batallades i una sola en el moment de començar l'ofici. En Cimballa (Aragón) nosaltres hem documentat en temps antics unes batallades si és de diari i unes poques més (*las campanadas*) en el moment de començar l'ofici, mentre que per als diumenges i festius les primeres batallades es substituïen per un *repique*. Ara, pel contrari, el primer serà el *repique* però hi ha un segon toc al quart i un tercer a l'hora; significa que abans la mesura del temps era molt més ampla, es tocava un toc llarg una estona abans, toc diferent segons la importància de la jornada i de l'acte i un altre en el moment de l'inici. En molts llocs les dones entraven al temple i els homes esperaven fins les darreres batallades per entrar i ocupar espais diferents de l'església.

En les parròquies de ciutat i sobre tot els temples majors (Col·legials, Catedrals) hi havia un nombrós clergat (com ara uns 40 capellans a Santa Maria de Mataró mentre que avui hi ha un sol per a quatre parròquies) que resava les distintes oracions obligatòries del dia, laudes, tèrcia i missa comunitària, nona, vespres... No hi havia per tant dos classes o tres (diari-diumenge-festiu) sinó un complex calendari amb dies simples, semidobles, dobles majors, dominiques blanques, dominiques morades i roses, dobles de segona, de primera, de primera amb vuitava... Tot expressant com hem vist adès en la Catedral de Tortosa amb diversos i complexos tocs de campanes... Per cert, llegint el Folklore Tortosí no ens queda clar si les campanes sols es duïen a seure o algunes o totes també voltaven... Però ho deixem passar.

Si els tocs religiosos tenen efectes seculars, marcant els diversos temps, i les possibles activitats en cada jornada, les campanes expressen també espais sagrats, territoris comunitaris. És sabut que el patrimoni immaterial – les processons, per exemple – és un patrimoni intermitent: només passa un dia a l'any i de vegades amb més separació temporal, però són més que significatius per a la comunitat. El toc de campanes en una processó o un enterrament no té sols efectes de comunicar

quan i per on passa el seguici; també marca i remarca els espais significatius per al grup, a més de la protecció simbòlica de la qual parlarem a continuació. I no sols els espais simbòlics. També hi havia tocs d'incendis – alguns campanars encara conserven caixes amb una corda que arriba fins la campana major – que indicaven, per un codi conegut per tots, en quin barri hi era el foc.

I la comunitat s'expressa i es confirma, també, a través dels tocs en certs moments de la vida... i de la mort. Sobre tot de la mort. L'altre dia en Xavier PALLÁS ens confirmava que pel Pirineu hi havia tocs de bateig en nombrosos campanars; nosaltres mai en trobat cap. Ni de bateig de casament. O potser sí, de casament en pobles de Castilla. També els hi havia de part, per estranys privilegis, informant i demanat – com la resta de tocs relacionats amb el cicle vital – una oració per la persona qui es trobava patint o morint en aquell moment. Perquè sobre tot es transmetia el cicle de la mort, tan important per als nostres avantpassats. I la immensa majoria dels tocs de mort eren molt més ràpids del que són ara. Anem per parts. Primer els combregars, que era portar de forma pública la comunió i l'extremunció als malalts terminals, informant no sols del sexe, sinó de la condició i categoria social: més per a un home que per a una dona, més per a un canonge que un beneficiat o un simple capellà i encara més pel papa o pel bisbe. Reproducció de la categoria social, en la qual també solia afegir-se la confraria o l'associació a la qual pertanyia el difunt i fins i tot si havia mort dins o fora de la població.

Perquè només finat començaven els tocs de mort, no menys de quatre classes per als civils i altres tantes per als religiosos i autoritats. Si als albats o infants morts abans de la primera comunió es tocava de manera més festiva – un angelet al cel, però indicant també sexe i condició social – per als adults el toc era més breu i ràpid segons les *capas* que assistien al respons abans de soterrar-lo; no era costum de fer missa de *corpore insepulto* com ara es fa. Les *capas* eren els clergues assistents: 32, 16, 8, 1. Segons la capacitat econòmica del difunt o de la seva família. Sovint tenien, insistim, formes ràpides de tocar, molt lluny del toc ara habitual i imperat per les empreses de mecanització de les campanes. Cal recordar que quan es mor un pròxim, familiar o amic, i sobre tot si la mort és sobtada, el temps passa tan lentament, sobre tot els primers dies, que les campanes, i les converses, i la vida, semblen aturar-se sense remei... En tot cas els tocs són percebuts com tristos, per la comunitat local. Però no és el toc qui dóna la tristesa, sinó el context. A la Catedral de València, en la Missa d'Infants de l'actual Patrona de la ciutat, la Mare de Déu dels Desemparats, volteja solemne i sola la *Maria*, la campana major. I és un toc de gran alegria. Però quan mor l'arquebisbe, i és traslladat del palau arquebisbal fins la catedral, també volteja, sola i solemne la *Maria*, i és un toc de gran tristesa... Com pot ser un mateix toc alegre o trist? Depèn del context i del coneixement de les normes que el regulen. Preguntant a un *vell campaner* aragonés perquè tocava a mort i no a casaments o bateigs em va dir que el bateig, la comunió, fins i tot el casament, són afers de la família. I més ara que la gent es casa i descasa tant! Però la mort d'un veí afecta a tot el col·lectiu.

Finalment els tocs de campanes protegien la comunitat, i no sols els tocs. Quan es tocava *al temps*, no s'estava anunciant que venia una mala tempesta, que tots ho sabien, sinó que el toc, ben tocat, no sols allunyava la pedra i el llamp... també els enviava al poble veí. No era per la potència sonora, insignificant front a una tempesta, sinó pel fet d'estar beneïdes les campanes... i de tocar el toc com cal. També per protegir les campanes tenen una gran creu a partir dels primers anys del XVI, l'exposen cap a l'exterior, cap al carrer, per defensar la torre, el temple, la població. I les anteriors duen sovint l'expressió, com ara l'antiga Rúfola de la catedral de Tortosa que deia, segurament en minúscula gòtica, CRISTUS AB OMNI FULGURE NOS DEFENDAT és a dir que Crist ens defengui de tot llamp. Aquesta protecció també va – o anava – associada als tocs d'espai: els antics pensaven que multitud de dimonis rodejaven els temples, rabiosos de no poder entrar-hi. Per tant quan el difunt arribava a prop, o quan el sant o imatge sagrada o el mateix Santíssim entrava o sortia estava en perill i calia protegir-los amb el toc de les campanes, les quals, per estar beneïdes, defensaven el seguici i el seu protagonista principal.

Doncs, ja sabem més o menys com les campanes organitzaven temps, espai, comunitat, marcant i reproduint categories socials existents en aquells moments. I sabem que es tocaven de molt diverses maneres: fixes, en oscil·lació, voltades, segons les tradicions i els costums locals.

Hi ha la idea que les campanes dutes a seure, sense continuar voltejant són pròpies i exclusives de Catalunya. Pròpies si però no exclusives.

Les campanes dutes a seure eren habituals en Castilla especialment en l'immens arquebisbat de Toledo, on vam documentar – el nostre primer treball de camp amb vídeo! – els campaners de Yepes. Possiblement amb ells es va acabar el toc, ja que ara, quan tornen les campanes manuals només les voltegen, una tècnica molt més senzilla i arbitrària. També a tota la Corona d'Aragó les campanes eren dutes a seure. Els tocs antics de la Catedral de València només oscil·len o immobilitzen cap a dalt les campanes, sense voltar-les. No obstant, per influència – millor, per manament del Patriarca Juan de Ribera, arquebisbe de València entre 1568 i 1611, virrei de València entre 1602 i 1604, el qual segurament els va importar de la seva Sevilla natal. També són habituals al cantó suís de Valais, on no es diferencien els tocs si el temple és catòlic o reformat. I també a Itàlia on hi ha moltes maneres o *sistemes* de dur a seure les campanes. I naturalment a Catalunya, a Cervera, l'únic gran campanar català on els tocs manuals i les instal·lacions tradicionals van subsistir fins al present. Moure una campana suposa un gran esforç i molta tècnica però el resultat sonor és sorprenent, de certa manera la campana en moviment atrau i emociona més que una fixa.

Les electrificacions a Catalunya van seguir dos models diferents, segons l'empresa i el pressupost parroquial o catedralici. En els llocs amb l'economia més limitada es van posar electromalls, martells elèctrics generalment externs i posats amb mala intenció de manera que impedissin els tocs manuals. Però en aquells llocs de referència – sobre tot Montserrat, però també la catedral de Barcelona, de Lleida, entre moltes altres – es van posar les campanes a la manera alemanya, més científica, racional, perfecta, harmònica... i enormement avorrida. Unes campanes ventades es poden

escoltar un minut o dos, després és una cosa tan repetitiva, tan monòtona, tan igual que estàs demanant que parin d'una vegada... El cas de la Seu Vella de Lleida és paradigmàtic: no sols venten a la manera alemanya les cinc dolentes campanes de postguerra sinó que gosaren incloure-hi la gran campana de les hores, també ventada, medieval, i que justament es va salvar en guerra per no ser una campana litúrgica. Allò que estava durant segles separat – campanes litúrgiques, campanes del rellotge – tornen a estar unides, fins i tot en un mateix ordinador, per obra de la ignorància i prepotència de les empreses, i per la falta de control institucional.

Els italians, però, també van electrificar les campanes – prefereixo la paraula *electrocutar* que descriu millor el procés – però respectant les tradicions i duent a seure campanes automàtiques.

Les mecanitzacions de campanes, encara avui, es fan en el 99% dels casos sense projecte seriós, només basant-se en allò que l'empresa, sovint la més barata ofereix. I les electrificacions busquen substituir campaners i tocs per altres més *moderns* – el mateix que oferia GUIXÀ en els campaners electrificats.

Al final dels anys huitanta, des de la Generalitat Valenciana, el govern de la Comunitat Valenciana, vam proposar un nou model de restaurar les campanes, les instal·lacions i els tocs. Les noves instal·lacions permeten recuperar el so original de les campanes; els motors poden tocar les campanes a la manera tradicional, seguint normes locals, i les campanes motoritzades poden tocar-se també manualment.

Les noves mecanitzacions van propiciar l'aparició d'allò que anomenem els *nous campaners*. Si els campaners tradicionals, *els vells campaners*, eren professionals remunerats d'una manera o altra – habitatge, camps, espècies, diners – i no eren conscients de fer més que la seva *santa obligació*, els *nous campaners* s'organitzen en associacions culturals sense ànim de lucre, amb assegurances, amb uniforme, amb quotes i reunions anuals...

Els *nous campaners* són grups de voluntaris, ben formats, que tracten de comunicar les emocions, les creences i el patrimoni immaterial de la comunitat. Un cas català recent és el dels Campaners de Santa Maria de Mataró, curiosament el primer grup del qual tenim coneixement de *nous campaners* iniciat allà cap a 1980. El procés de restauració es va iniciar a partir d'una campana esquerpada, amb jou de ferro, i que segurament es va trencar perquè les voltaven des del principi de l'associació, segurament per desinterès i per estalviar esforços del darrer *vell campaner* – és molt més difícil parar una campana i invertir-la que espentar-la o tibar d'ella per voltejar-la.

En un llarg camí en el qual no sols han implicat a la comunitat parroquial basilical sinó també a tota la població van aconseguir refondre la campana, recuperar els jous de fusta a partir d'un model antic, tornar a tocar segons la relació de tocs escrits per un mossèn en 1927, formar-se i continuar tocant, com toquen, cada dissabte anunciant l'inici del diumenge a les 14 hores, i cada festa, i cada difunt important. Les campanes han estat mínimament mecanitzades amb sengles martells externs per a les tres majors, per als senyals quotidians i ordinaris. I les campanes del rellotge que en algun

moment, mal electrificades, tocaven tant hores i quarts com els tocs litúrgics, ara tornen a tocar, amb martell extern de gravetat com sempre ha estat, de dia i de nit.

Llavors contestem a la pregunta inicial: però, encara toquen les campanes? Si ja no cal tocar-les, si no cal que ens marquin el temps *civil* – dels rellotges – o el temps *religiós* – aquell adaptat no sols al cicle litúrgic anual sinó i sobre tot al cicle natural, si tots tenim rellotge i mòbil, si pocs van a missa, si les campanes molesten. Tota la raó. Els tocs de campanes han perdut la seua capacitat de comunicar, de construir el temps i la comunitat actuals. No obstant això les campanes i els seus tocs són un element patrimonial, que augmenta la qualitat de vida dels seus veïns i que transmet, de la millor manera possible, les emocions, les creences i els sentiments de la seva comunitat.

Perquè, hi ha millor manera d'expressar l'alegria de la festa o el dolor d'una pèrdua que amb les campanes sonant, manualment, allà en la rere memòria, segurament de forma inconscient però necessària? I si toquen les campanes quan cal, han de tocar com cal. És a dir, manualment i partint de les tradicions locals o comarcals. Un motoret ha de tocar sempre igual, avorrit, i si fa canvis està espatiat. Mentre que les persones que tractem d'expressar-nos a través de les campanes, amb el nostre joiós esforç manual, estem construint, ni més ni menys, les emocions de tot el nostre poble.

I per acabar diré que ni el reconeixement de la Generalitat dels tocs com element festiu⁸, ni el del *Gobierno de España como Manifestación Representativa del Patrimonio Cultural Inmaterial*⁹ ni molt menys el reconeixement de la UNESCO dels tocs manuals de campanes d'Espanya i d'Italia¹⁰ – de moment, hi ha més estats que volen afegir-s'hi – tenen el menor valor si la comunitat propera, aquella la qual rodeja el campanar i els campaners, no aprecia els tocs manuals de campanes com un element patrimonial propi, també personal, com un signe d'identitat. Jo gosaria dir que a la Catedral de València ho estem aconseguint.

Francesc LLOP i BAYO (València 1951) és doctor en antropologia social i tècnic jubilat d'etnologia de la Generalitat Valenciana. Ha dedicat tota la seua vida professional a les campanes, els campaners i els tocs i en estos moments coordina el web <https://campaners.com> possiblement el més especialitzat en aquests temes en tota la xarxa. Ha realitzat nombrosos registres de campanes, entre ells l'Inventari de campanes de les Catedrals d'Espanya per encàrrec del Ministerio de Cultura. Ha fet i ha seguit propostes de restauració en moltíssimes torres de campanes, especialment en les catedrals de València, El Pilar de Zaragoza, Sevilla, Pamplona, Huesca, Murcia o Santiago de Compostela entre altres. En els últims anys està participant en diversos programes internacionals sobre restauració de campanes, especialment a Mèxic.

8 GENERALITAT DE CATALUNYA DISPOSICIONS DEPARTAMENT DE CULTURA ACORD GOV/150/2017, de 24 d'octubre, pel qual es declaren els tocs de campana Element Festiu Patrimonial d'Interès Nacional <https://campaners.com/php/textos.php?text=9426>

9 MINISTERIO DE CULTURA Y DEPORTE Real Decreto 296/2019, de 22 de abril, por el que se declara el Toque Manual de Campana como Manifestación Representativa del Patrimonio Cultural Inmaterial <https://campaners.com/php/textos.php?text=10538>

10 UNESCO Toque manual de campanas España e Italia <https://ich.unesco.org/es/RL/toque-manual-de-campanas-02100>